

ԴՐՈՇԱԿ

Հ.Յ.Ղ. ԲԻՐՈՅԻ
ՊԵՏՐՎԱՐԻ
A.R.F. BUREAU
LIBRARY

„ ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈՒԱԿ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ “ ՕՐԳԱՆ

Զ Ո Կ Ե Ր

Սրանից մի քանի ամիս առաջ Մարգուանում տեղի ունեցած արիւնահեղ կռուի ժամանակ զոհ գնաց ժընեվի նախկին ուսանող Բ. ԶԱՔԱՐԵԱՆԸ: Հանգուցեալը, ոգեւորված հանրամարդկային մեծ գաղափարներով և համոզված՝ որ այդ գաղափարները հասարակական կեանքում կարելի է իրականացնել միայն արիւն թափելով, դեռ շատ վաղ, 22 տարեկան հասակում, իրեն ձգեց կրուի դաշտը, ուր, աւաղ, երկար չապրեց, նա ընկաւ, քաջբար պաշտպանելով իր ընկերներին:

— Փոքր-Սահայում գործող յայտնի յեղափոխական Շմաւոնը ձերբակալված է և յանձնված Ռուս կառավարութեան, իբրև նրա հպատակ:

— Եւրոպական թերթերին հեռագրում են, որ Եօզղազում տաճիկները սպանել են 125, վիրաւորել 300 հայ:

Տ Ա Ճ Կ Ա Կ Ա Ն Դ Ա Տ Ա Ր Ա Ն

Վոռուբաշի աղէտալի դէպքից բաղդի բերմամբ ազատուած աղջիկները նախնական քննութեան մէջ յայտնեցին, որ այդ անգութ սպանութիւն գործողները բոլորն էլ քիւրդ էին, թուով 8: Դոցա մէջ որոշ ճանչցած են Վարազայ երկու քիւրդ պահապան ծառաները, մէկն այս տարի էր վարձուած, մէկը անցեալ տարուայ դուրս արած կեղտոտը:

Աղջիկներու ըսածն ստուգելու համար, դատարանը քանի մը քիւրդեր կը ներկայացնէ, առաջարկելով ճանչնալ մեղադրուածները: Անոնք կը պատասխանեն, թէ դոցան է և ոչ մէկը չէ: Երկրորդ անգամ քանի մը քիւրդեր կը ներկայացնէ, խառնելով նրանց հետ երկու ամբաստանեալները: Աղջիկները ճիշդ կարձակեն, տեսնելով երկու անգութ չարագործները նոցա մէջ և մատնացոյց կընեն Վարազայ հին և նոր պահապաններուն: Ար բռնեն այդ երկու քիւրդերու թեւերը և չկրնալով իրանց արատաւը զսպել, դառնապէս կուլան:

“Սա էր, սա, այս անասուածը, թշուառ եղբորս իմ աչքիս առջև նաճախով (փոքրիկ կացնի նմանող գէնք մ’է) բրդեց, որն ինձի օգնութեան կը կանչէր, որովհետև թեւերը կապած էր.” կըսէ աղջիկներէ մէկը լալազին:

Անմեղ սպանութիւնը, աղջիկներու պատուոյ բռնաբարումը և այս արտասաւից տեսարանը սաստիկ կազդէ ներկայ եղող միւս անգամ վատ թիւրքերու վրայ:

Սակայն ե՛նչ կընէ կեղտոտ և լիբր Բահրի փաշան, վալին, որը դատարանի վզին նստած, ուր ուզէ կըբշէ: Երկիւղ կրելով եւրոպական հասարակական կարծիքից, կը ձգտի լիտիաբար հայոց վերագրել այս եղեռնագործութիւնը, կամ եթէ այդ չը յաջողվի՝ անորոշ չարագործներու արարք համարել, ինչպէս որ (վալիի կարծիքը) լուսաւորեալ Եւրոպայի մէջ էլ կը պատահի նոյն տեսակ չարագործութիւններ:

Առաջին նամակով ըսինք, թէ քիւրդերը հետքը տարած էին մինչև Վարազայ ոչխարի փարախը, որն անշուշտ նպատակով էր արված: Վալին, թողնելով աղջիկների լուսոյ նման պարզ և ճշմարիտ փաստերը, այդ հետքը բռնեց փաստ և առանց այն էլ անարդար դատարանի վրա ճնշում բանեցնելով, մէկէն ի մէկ խնդիրը բլեցուց Վարազայ վանքի վրա, որ բոլորովին անմեղ է:

Բահրի փաշան ձերբակալեց միաբան վարդապետէն սկսած մինչև գառնարածը, փոխանակ արիւնարբուններու ետեւից ընկնելու: Այդ ասիական զգուշի խարդախը մի այլ նպատակ ևս ունէր, որով խնդրի բուն կէտէն կը շեղվէր: միջոց տալ եղեռնագործներուն սահմանն անցնել, վիլայէթէն դուրս ելնել, որ հակառակ պարագային, եթէ խնդիրը ծանրանայ, չարագործները ձեռք չիյնան և հազարաւոր փաստերու վրա մէկն ալ չաւելնայ, թէ քիւրդերու որոշ մասը կառավարութեան դրդմամբ կը հարըստահարեն, կառուանգեն, կըսպանեն, մի խօսքով երկիրը կաւերեն՝ անարդար կառավարութեան հետ ձեռք ձեռքի տալով:

Վալին Վարազայ բանտարկեալներուն կը մեղադրէ, թէ հայ կաշախները վանքում պապստան գտած, միաբանութեան հետ խորհած՝ այս սպանութիւնը գործել են, որպէս զի Եւրոպայի առաջ թիւրք կառավարութեան վարկը ձգեն: Սակայն այսպիսով բան մը չը կըցաւ շինել, մանաւանդ թէ վերջին ծայր անարդարութեան, վալիի բաշիբօզուգ վարմունքի համար ժողովուրդը գրգռվեց: Այն ժամանակ նա թողեց Վարազայ անմեղ բանտարկեալներուն, պահելով միայն Վրթանէս վարդապետը, դոնապան Դարմօն, անտեսին և երկու նոպատարներուն: Անցեալ տարուայ արձակած նոպատարին հանած են բանտից, որին աղջիկները ճանչեցին, և վալին այդ քիւրդին զպատիւսի պաշտօն է տուած. իսկ բանտի միջի նոպատարներից մէկը, որ վանքին ծառայած է հաւատարիմ, դեռ կը պահվի. երևի մեղաւոր է, որ վանքը չէ կողոպտած:

Մնացած բանտարկեալներու բերնէն նոր կազմած խոստովանութիւն մը կուզեն անուր: Իբր թէ 8 հայ կաշախներ զինված Վարազայ լեռնէն վար կիջնին վանքից հաց առնելու ճիշտ սպանութեան նախընթաց գիշերը: Նրանք երկար դռնը կը բաղնեն, բայց դռնապան Գարմօն դռնը չի բանար: Արթանէս վարդապետը կը զարթնի և, իմանալով եղելութիւնը, կըսէ. «դու միջ բանար այդ անպիտաններուն և հաց մի տաք»: Այն ժամանակ հայ կաշախները վրդոված կըսեն. «Միթէ դուք հայ չէք, հայի սիրտ չունիք, մենք ձեռք ենք քաշած երիտասարդական քաղցր կեանքէն, թողած ենք տուն, տեղ, հայր, մայր և ամուսին, հայրենեաց սիրոյ համար ելած ենք սարերը և դուք մի պատառ հաց կը խնայէք մեզի, որչափ անգրթութիւն»: Վրթանէս վարդապետ զգածվելով այս խօսքերէ, կառավարէն գաղտնի հաց կառնէ և շուսամուտէն կը ձգէ կաշախներուն, որոնք միւս օրը երկու քիւրդ պահապաններու հետ այդ սպանութիւնը կը գործեն:

Մինչև հիմայ այս կեղծ խոստովանութիւնը չեն կրցած ըսել տալ այդ երեք բանտարկեալներուն. սաստիկ կուտանջեն խեղճերուն:

Անցեալ օր առանձնացած սենեկի մը յատակը ջրով կը սրկեն, այնպէս որ ցեխ կը լինի. երեկոյեան դռնապան Գարմօնին կը տանեն հոն: Այս մարդը հասակն առած, ուժասպառ և կաղ է: Արթնէն անոր ձեռնափայտը, որով կը գոռարանայ քալել և մինչև լոյս այդ սենեկին մէջ կը տանին ու կը բերեն, չը թողնելով վայրկեան մը կանգ առնելու և քնանալու: Խեղճ կաղը կոնդաղների և փայտի հարուածներու տակ ստիպված լինելով արագ շրջաններ ընելու, շուտ շուտ կը սայթաքի և վայր կընկնի, որի ժամանակ անգրթ դահիճները հարուածներ տալով նորէն կը կանգնեցնեն: Երբեմն վերջին ծայր յոգնելով այլ ևս անկարող քայլ մը ընելու, պաղատող դէմքով կը կըրթնի պատին վայրկեան մը հանգստանալու և հաց կը խոնգըրէ, որովհետև երկար ատեն քաղցած թողած է. խեղճին: Այդ կըսէ, և ծանր հարուածները կըստիպեն շարժուելու: Երկու անգամ կը նուաղի և ուշաթափ կիյնայ. ուշքի բերելով նորէն կը շարունակեն: Չափտիաները շուտ շուտ կը փոխվին և մինչև լոյս կը տանջեն: Գարմօն կեղծ խոստովանութիւնը յանձն չի առնի ոչ մի կերպ:

1891 թ. ձմեռը Շատախ գաւառի Թաղ գիւղաքաղաքում մի միլեազիմ սպանվեցաւ, որի խնդիրը մինչև այժմ կը լուզվի: Գորա պատճառով ինչպէս արդէն յայտնած եմ նախընթաց թղթակցութիւններովս, 92-ի աշնանը 7 երիտասարդ թաղեցիներ, 17-է մինչև 21 տարեկան հասակով, ձերբակալվեցան: Աերջին օրերս սպանութեան խնդիրն անցաւ վերաքննիչ ատեանը: Յատկապէս վկայութեան կանչվեցաւ Թաղի գայմադամ Բաշիտ Բէյը: Ահա նորա զրպարտիչ և սուտ վկայութիւնը.

Միլեազիմը սերտ յարաբերութիւն է ունեցել այդ երիտասարդների շրջանի հետ, նրանցից առևտուր է արել հետները կերել-խմել է և այլն: Թէ այդ 7 հոգին ծածկած ձևի տակ յեղափոխական մասնախումբ են կազմած, որոնց կանոնադրութիւնը բռնած է: Ահա նրա կէտերը:

Մասնախմբի նպատակն է յեղափոխութիւն քարոզել գիւղացիների մէջ, ընկերներ աւելցնել, ամսավճար հաւաքել, գէնք առնել. եթէ տաճիկը հային սպանէ, մենք էլ տաճիկն սպանենք. եթէ տաճիկը քիւրդը հայի դէմ վառէ, ոչխարը տանի, մենք էլ նրանց նոյնն անենք: Մասնախումբը պիտի ունենայ ատենապետ, ատենադպիր և գանձապահ: Եթէ յարմար մարդ չգտնվի ատենապետ լինելու, այդպիսին Աանէն հրահրենք և այլն:

Այս կանոնադրութեան տակ այդ 7 երիտասարդներէ 4-ի իսկական ստորագրութիւնն էր: Ահա մի անհիմն վկայութիւն, որին այնչափ խիստ կարևորութիւն տւին տաճիկական փիլիսոփայ դատաւորները: Այս վկայութիւնը երիտասարդ բանտարկեալները հերքեցին ցոյց տալով, որ այդ սպանութեան ժամանակ իրանք տուներն են եղած, գործով զբաղված, որի համար և վկաներ ցոյց տուած են: Միևնոյն ժամանակ ցոյց տալով, որ միլեազիմը մի թուրք կնոջ հետ յարաբերութիւն ունէր և թէ այդ տան մէջ գաղտնի սպանած ու Տիգրիս գետն են ձգած: Իրենց խումբը յեղափոխական մասնախումբ լինելն ու կանոնադրութիւնն ևս հերքեցին, ըսելով, թէ հին ժամանակներէ սովորութիւն կայ թաղամէջ, որ ջահիլները խումբեր կը կազմեն բարիկենդանին, ծննդին միասին զուարճանալու, երգել, պարելու, թէյ խմելու և այլն: Իսկ կանոնադրութիւնը կեղծ է և այդ շինել է Բաշիտ Բէյը հետեւեալ կերպով: Դա մի օր այդ ստորագրվող երիտասարդներին գաղտնի կանչում է հեռադրատան սենեակը և բռնի չորսի ստորագրութիւնն առնում է չգրած թղթի վրայ, իբր մի վերին աստիճանի անվնաս բան: Ապա ստորագրութեանց վերելը այլ մէկու մը գրել կուտայ կեղծ կանոնադրութեան յօդուածները:

Մի բան չգտան այս երիտասարդներուն վճիռ կայացնելու, այդ պատճառով զրկվեցան բանտ: Անեցիներու վրայ մեծ տպաւորութիւն թողեց փոքրիկ Ապրոյի(17 տարեկան) քննութիւնը, նա շատ ճարտար և խելացի կը խօսէր ու լաւ տաճիկագէտ է:

Օրերս բանտի միջէն մէկ նոր խնդիր, "կօմիտա"-ի խնդիր ևս փրթաւ: Տաճիկները "կօմիտա" ասելով, յեղափոխական ընկերութեան անդամ են հասկանում: Մանուկ Բօշեան 13 հոգու, որոնք այժմ բանտարկված են, մասնած է իբր "կօմիտաներ": Գատարանը իրեն էլ դրանց շարքն է խօթած, ուրեմն 14 հոգի:

Այժմ այդ 14 հոգին, որք են Մանուկ Բօշեան, Յարուութիւն Սօլկարեան, Ա. Ետիս 2 թշի-Գաբսեան, Նշան, Գէորդ Էյնաթեան, Չապիջեան, Գաբրիէլեան և այլն, քննվում են: Մ. Բօշեան սաստիկ յանդիմանվելով իւր անարդար մատնութեան համար, խոստացած է ուրանալ իւր մատնութիւնը: Շատերն այն կարծիքի են, թէ այդ անմեղները երեքական տարի վճիռ կըստանան:

Գ Ա Յ Լ Ե Ի Գ Ա Ո Մ Է Կ Տ Ե Գ
Կ Ա Ր Ա Ծ Ե Ն

"Գայլ և գառ մէկ տեղ կարած են": Այս ասացուածքը թէև թրքական կոպիտ ձևով է ասված, բայց որչափ բարձր սկզբունք, հաւասարութեան յարգանք է երևում

սորա մէջ: Ասել է, թէ Տաճկաստանի մէջ ընդհանրապէս խաւաճում ու խրխտեանք խաղաղ, անդորր, եղբոր պէս կապրին. ասել է, թէ Տաճկաստանի թիւերը կատարեալապէս կը տիրէ թիւերը պետութեան մէջ. թիւերը ու հայ, ասորի քիւրդ եւ կղզի կապրին առանց կրօնի, սոցալութեան և իրաւանց խտրութեան...

Ահա թէ ինչ կաւետե տեղուս "ժողովրդեան" կողմէն Բահրի փաշայի ձեռամբ վերջերումս ուղարկած մի հանրագրութիւն:

Բայց պէտք է բացատրել, թէ ինչ բան է հանրագրութիւնը (մազմաթան) վախճանը այդ թիւի մէջ:

Երբ նահանգապետը կամ իւր վարչութեան անդամներէն մէկը մեծ զեղծում գործէ, երբ հայը ծանր հարստահարութիւններու, սպանութիւններու, առեւանգումներու և ասպատակութիւններու համար Պօլիս բողոքէ, Բ. Դուռը խիստ լեզուով բացատրութիւն կը պահանջէ տեղական վարչութիւնէն: Նահանգապետն այդ վտանգէն իբր պատվելու համար, մի ապտակ է հասցնում բողոքող ժողովրդի երեսին, մի "մազմաթ" է պատրաստում, որիչ ոչինչ: Հանրագրութիւնը պատրաստելէն վերջ ստորագրել են տալիս հայ դաւաճաններին և վատ թիւրքերին. շատ անգամ ստորագրողների թիւը 1000-ի հասցնելու համար բռնութեամբ շատ հայերին, նոյն իսկ բողոքողներին են ստորագրել տալիս. հակառակողին բանտ են ուղարկում: Այնուհետ թիւի մէջ ուղարկվում է Բ. Դուռը, որով խեղդվում է ճնշված ժողովրդի ձայնը, բողոքը: Մազմաթաները ուղարկվում են մեծ մասամբ հիւպատոսների, Երոպայի առաջ արդարանալու համար, եթէ ոչ սուլթանի փթած կառավարութիւնը իրաւունքների խտապահանջ է. ընդհակառակը, զեղծումներն ու հարստահարութիւնները մեծ մասամբ Բ. Դուռնից են բղխում և ծաւալվում երկրի խուլ անկիւնները: Ահա այսպէս, ամեն տեսակ չարագործութիւն կարելի է գործել և մազմաթայով արդարանալ: Հանրագրերի նկատմամբ տաճկահայ լաւատեսների բերնում մի ճշմարտութիւն պարունակող առասպել է գոյացել: Լօսնդօսում Յ հայ ներկայանում են Գլադստօնին, ներսից դուռը փակելէն վերջ, սեղանի վրա դնում են մի մնասակար բովանդակութեամբ թուղթ և պահանջում խստիւ ստորագրել: Նախարարապետը այլ-այլվում է այս կոպիտ վարմունքից և բացատրութիւն պահանջում: Երեքն էլ ատրճանակները դէմ են անում ծերունու կրօնին. Գլադստօն մահուան տաքնապից բռնված ստորագրում է դողողալով: Հայերն իսկոյն ներդրութիւն են խնդրում այդ ձեւաբանութեան համար, կամենալով ցոյց տալ, թէ Տաճկահայաստանում ամեն մազմաթայսպէս է ստորագրվում և գերի հայի ձայնը միշտ պլպլսոյով է խեղդվում:

Դիմեր իրական կեանքին և տեսնենք Բահրի փաշայի կազմած մազմաթան ճիշտ է արդեօք. ճիշտ է, որ գառն ու գայլը մէկ տեղ կարած են...

Մայիսի մէջ Ռսկեանի գիւղի եզնարածին չարաչար վիրաւորելէն վերջ՝ եզները տանում են քիւրդերը: Ըստախի մէջ քիւրդ Փախկինները Սեպուկին գիւղացուն Սիսիարկայ ձորի մէջ սպանում են, գործը մնում է անհետեւանք: Վոուբաշի հերոսները դեռ ևս անպատիժ պար-

տում են և նրանց փոխանակ անմոռները տուժում: Մայիս ամսին, երբ Աղթամարայ դաւաճան Խաչատուր կաթողիկոսը Բահրի փաշայի հրաւիրանքով Վանում նստած հանրագրութիւն էր պատրաստում, թէ հայ, քիւրդ և թիւրք եղբոր պէս են ապրում, հենց այդ փամանակ Ասափալու (Ռշտունիք) Կուլիխան-բէյի տղան իր կաթողիկոսի, եղբոր երկու որդկերանցը վիրաւորեց և հարսը օր ցերեկով փակցրեց:

Աւերակի գիւղի որ կրննի Վանից հիւսիս 2 փամ հեռաւորութեան վրա, հիւս Սարգիսը անցեալ տարի աշնանը անէտաբեր մատնութիւններ բրաւ Յ, 4 գիւղի նրկատմամբ: Մատնվեցաւ և Սաթմանց գիւղի նախկին ուս Ազիզ Մարկոսեան, որը մօտ 50 տարեկան մարդ էր: Այլից տեսնելով իրենց գիւղի ուս Կարապետի, Հասպատան և միւս գիւղերի բանտարկեալների անիրաւի տանջանքները, միևնոյն փամանակ չհաւատալով մազի չափ տաճկական կեղծ արդարագաղտութեան, խոյս տուեց, երբ ոստիկանները եկան զինք բռնելու: Նոյն Սաթմանց գիւղի Մլանցոց Մահմէդ աղէն, քաղաքիս վալիի բարեհաճութեամբ խլեց Ազիզի ձին, ամենալաւ գոմէշը, ականջ չղնելով ընտանիքի դառն արտասուքին. ապա հետզհետեւ աղան փախստականի բոլոր ոչխարները խառնեց իր հօտին, սեփականացրեց և տան մէջ մի քաղցած քիւրդ ընտանիք դրեց իբր պահապան, որ Ազիզի ընտանիքը չը փախչի Պարսկաստան: Այդ լիբը քիւրդը պարելով հայ նահապետական մարտը ընտանիքի մէջ, ուր կան ջահել հարս և աղջիկ... կապրի նոյն ընտանիքի հաշուով: Ազիզի ջահել տղան, որ տան միակ չափահասն էր, շաբաթներով և մի քանի անգամ Սարա աւանի մէջ կը բանտարկվի, մեղադրվելով թէ հօր տեղը գիտէ և չի մատնիր կառավարութեան: Անցնին ամիսներ, տղան բանտից կելնէ: Կառավարութիւնը տեսնելով, թէ անհնարին է Ազիզին ձեռք բերելը, նրա ընտանիքը կը թողնի բողոքովին Մահմատ աղի կամայականութեանը: Աերջինս բռնի գրաւեց Ազիզի բոլոր հողերը և սորա տղային պնպիսի ծեծ մը կուտայ, որ լեզուէ, բերնէ կրննի, հիւանդ կը պարկի, և բարբարոս քիւրդը խստիւ կը հրամայէ մէկ շաբաթուան մէջ գիւղից հեռանալ: Այսպիսով Ազիզի շէն տունը, որ ունէր ոչխարի հօտ, գոթան, կովեր, եզներ և գեղեցիկ հողեր, այժմ մի քանի ամիս չկայ, աղքատ, մեղկ և պատու հացի կարօտ, շիւարած է, թէ որու դիմէ և ուր ապաստանէ...

Լրագրաց մէջ կառավարութեան պաշտօնական մէկ յայտարարութիւնը կարգացինք, թէ Սուլթան Համիդի անուամբ կազմված զօրաբանակին մի գունդ ևս աւելաց "ու Վանայ վիլայէթին մէջ, Թաֆիւրի հրամանատարութեան ներքոյ: Ամենքս սարսափով կը հետաքրքրվէինք, թէ ուր է Սուլթանի նոր գունտը և ո՞վ է Թաֆիւրը: Ըստ չանցաւ, Թաֆիւրն իրեւեցաւ Հայոց ձորի մէջ (Վանէն 4 փամ հեռու դէպի հարաւ արեւելք): Նրա մարդիկը 25-էլ 30 կը հասնի, որոնք կազմված են գող մութրոսներէց, աւազակ, մարդասպան քիւրդերից, որոնց կառավարութիւնը այնչափ աւատօրէն ներում կը շնորհէ. Իսկ ինքը հրամանատարը աւազակեցոյ աւազակապետն է: Նա անկէ քանի մի տարի առաջ արեւմտ շտ մարդասպան և Թա-

լանող էր. նոյն իսկ Օսմանեան կառավարութեան սկսած էր նեղութիւն պատճառել, այնպէս որ ձեռք չընկնելու համար "կաշաղ" էր դարձած: Աղթամարայ վեհապետ կաթողիկոսը գիտնալով հանդերձ Թափուրի հայոց հասցրած մեծ վնասները, երկար ժամանակ գաղտնի պահեց անապատ կղզու մէջ և անցեալ տարի ներումն բերել տուեց այդ աւազակին:

Թափուր պաշտօնապէս կը հաղորդէ, թէ Վանայ վալին իրեն նշանակած է Հայոց Չորի մէջ խաղաղութիւն պահպանելու համար: Եւ ահա, թէ ինչպէս կը կատարէ:

Մէկ օր երկկողեան մուտք ժամանակ 5 խօլամներով (և ծառայ և թիկնապահ կը նշանակէ) գիւղի մէջ վեց հարուածեան կը պարպէ և շփոթ կը հանէ: Գիւղացիներն այս աղմուկին դուրս կուգան. Թափուր անմիջապէս մի քանի յայտնի հայերու կը բռնէ և թեւերը կապել կուտայ, ըսելով. "Դուք ծածուկ հայ կաշախներ պահած էիք, որոնք այս ըրպէիս յարձակեցան մեր վրա, դէնք պարպեցին և փախան, հօգիւ մահից ազատվեցանք: Հիմա ձեզ կապած պիտի վալին տանեմ և ձեր ոսկորները բանտի մէջ փթեցնել տամ": Գիւղացիները քաջ գիտնալով Բահրի փաշայի անպետութիւնն և անարդարութիւնը, միջնորդ ձգելով ամեն մէկը 4-6 մէձիտ փրկանք կուտան և հազիւ օձիքները կազատեն:

Մի ուրիշ անգամ Թափուր իր խօլամներուն կը սովորեցնէ հայերի փարախներէն քանի մը հատ լաւ ոչխար հանել: Մարդիկ ճշտութեամբ պատուէրը կը կատարեն: Գիւղացիներ կը հասկնան, թէ այս գողութիւն ընողը Թափուրն է, սակայն աւազակապետը նորէն կողմէ, թէ շուտ գողերը պիտի գտնէք, հայեր, ես խաղաղութիւն պահպանելու համար զրկված եմ և իմ պարպը պիտի կատարեմ: Հայերուն և բնիկ քիւրդերուն դատի կը կանչէ: Քիւրդեր անսնելով Թափուրի լիտութիւնը, չեն երթար և կը ըսն. Թափուր մոխաննաթ աւազակ է, ոչ թէ դատարար: Հայեր վախից կերթան և փրկանք տալով կազատվին:

Այդ մարդ Բահրի փաշայի քթի տակ այս տեսակ անթիւ էրբութիւններ գործելէն վերջ՝ կարգ մ'ալ ընդդիմադրութիւն ցոյց տուող մարդիկ կը մասնէ կառավարութեան ձեռքը, ինչպէս Աղմըցի Մուրադին, Շահէին:

Ստուգվեցաւ, որ սա 92-ի աշնան Բահրիի հրամանով Վանայ մէջ խուզարկութեան մը մասնակցող Թափուրն է, որ քացիով հայ կին մը վիժուց:

Պօլսի հիւպատոսները պահանջեցին այս հին աւազակին ձերբակալել: Բահրի փաշան հայոց-հարուստ դաւաճանների ձեռքով հանրագրութիւն մը շինեց, թէ ոչ այդպիսի կին կայ վիժած և ոչ Թափուր քաղաքի մէջ:

Մերանցոց էլաղասի (ցեղապետ) Մուստաֆա փաշան չափազանց կը սիրէր Թաղի(Շատախի գիւղաքաղաք)Վերահամ մահտէսի Շահէնեանին և կը գարմանայ, թէ ինչու վերջինս ուրիշ տարիների պէս չի գայ իրեն տեսութեան: Անցեալ օրեր մարդ կը զրկէ ետեփց. Վերահամ կը բացասէ, ըսելով՝ թէ աւազակ Շաքիրի հետ գտնված է, թէ և հաշտութիւն ըրած և այդ վատ քիւրդը իրեն բաղդ է տուած, բայց չի հաւատար, որովհետեւ Շաքիր միշտ սե ապերախտութիւն ցոյց տուած, իր խօսքն դրժած է, այդ պատճառով չի ցանկար ձանապարհորդութիւն ընել:

Մուստաֆա փաշան ցաւելով այս բանի վրա, լուր կը ձգէ Թաղի գայմագամ Բէշիտ էֆէ, որ ապահովեցնէ և հաւատարիմ մարդու ձեռքով զրկէ իր սիրելի բարեկամին: Վերահամ կը համաձայնի և Բէշիտ էֆէ, նորա հետ կը գնէ Շաքիրի հօրեղօրը: Վերահամի հետ էին նաև իր եղբայր Ազիզը, Օհանը և մի ուրիշ հայ, թուով չորս: Անցնելով Վաճէտ գիւղը 2 ժամու չափ, կը հասնին Տիգրիսի ափը, ուր մէկէն ի մէկ իրենց դէմ կենէ Շաքիր 8 ձիաւորներով, զինված մարթինի հրացաններով: Շաքիր խարդախ ժպիտով մը կը բարևէ, քանի մը խօսք, և յանկարծ հրացանի կը դիմէ, նշան ընելով ընկերներին: Չորս հային ալ տեղն ի տեղը գնդակահար կը ընեն: Աւելից Շաքիրի ազգականն անգամ գարհուրելով այս եղեռնագործութեան վրա, շնչասպառ կը հասնի մօտակայ գիւղը և լուր կը ձգէ Բէշիտ էֆէնուուն, թէ Շաքիր 4 հային ալ սպանեց:

Ի՞նչ կը նշանակէ այս: Այս թելի կծիկ Վանայ վալիի մօտ է, իսկ գործադիրը Բէշիտ գայմագամ:

Սպանվածների կանայք երեսներով թափված են քաղաք: Դրանց բերող 5 երիտասարդք անմիջապէս բանտ են նետված: Դիակները քաղաք բերելու ժամանակ ձանապարհէն բռնի ետ են տուած:

Բողաղբեատան մէկ հայի քիւրդը վիրաւորեց: Ասուածածնայ գիւղի գութնորներից մէկին քիւրդերն սպանեցին և միւսին վիրաւորեցին: Յուլիսի մէջ Վարագայ նախիրի մէկ մասը զինված քիւրդերը օր ցերեկով դաշտէն քեցին տարան: Նոյն Յուլիս ամսին Սթամայ գիւղի մէջ քիւրդերը բռնութեամբ առւեանդեցին. Չարթար Հասրաթի-Խաչատրեանին և Մարիամ Աևօ-Յովսէփեանին և մինչև օրս կը պահեն:

Քիւրդը, թիւրքը կառավարութեան զէնքով կը զինվի, սուր, ըկզովքեր ազատ կը կախէ վրան, իսկ հայի ձեռնէն կառավարութիւնը փայտն էլ կը խլէ:

Ընթերցողը կը գարմանայ գուցէ, թէ միշտ քիւրդն է սպանողը և թիւրք կառավարութիւնը կը մեղագրվի: Վալին, վարչութիւնն է, որ անպատիժ է թողնում սպանողներին. նա է, որ խրախուսում է, դէնք, անբաւ իրաւունք է տալիս, նա է, որ հրահանգ է տալիս, թէ ում պէտք է կողոպտել սպանել: Քիւրդը միայն գործիք է նորա ձեռքին և իր աւարի տէրը:

Բանտի մէջ տասնեակ անմեղ բանտարկեալներ կան, որ 8 ամիս, մի տարի է հոն տանջվում են և երբէք չեն քննված: Խուզարկութեան ժամանակ ոստիկանները գողանում են սնդուկից ոսկի, զարդեր, ամեն տեսակ հագուստեղէններ, տանում են ոտնամաններ և ամեն տեսակ ուտեստի պաշար ու կահ կարասիք: Այս ձեռն օսմանեան վատթար և կեղտոտ վարչութիւնը 10 նշանաւոր հայ բանտարկեալներ մեռցրեց մութ և խոնաւ բանտի մէջ...

Հիմա մենք, Սուլթան Համիդն ու ուրիշ շատերը համոզվեցանք խորին կերպով, թէ գազանաբար Բահրի փաշայի մազմաթէն ձիշտ էր, թէ գայլն և դաւը միասին կարածեն, թէ թիւրք, հայ և քիւրդ անդորր կապին...

Դաշնակցութեան անծանօթներից խնդրում է թըրք թակցութեան և նուիրատուութեան համար դիմել.
L. Boole, 15, Augustus Rd., Hammersmith, W. London